

GEEN TIJD TE VERLIEZEN

Werkplan 2020-2023

Noël van Dooren
Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit
Provincie Zuid-Holland

uitgang
←

1

3

2

3

4

2

3

3

3

Kader

In augustus 2020 fietste ik zes dagen door de provincie Zuid-Holland, van Noordwijk tot Middelharnis tot Haastrecht, om als nieuw provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit (PARK) mijn werkterrein met andere ogen te verkennen. Ik ontmoette onderweg twaalf mensen die mij vanuit mijn netwerk om heel verschillende redenen waren aanbevolen, met expertises variërend van economie tot geschiedenis, en sprak met hen over de opgaven waar de provincie voor staat. Ik zag de provincie in zijn betoverende, saaie, verwarrende, lelijke en verwonderlijke gedaanten.

De meest merkwaardige en tegelijk veelzeggende plek vond ik het pas geopende station Lansingerland-Zoetermeer. Dat station is gelegen op de A12, de spoorlijn Den Haag – Utrecht en een zware restwarmteleiding, ligt aan de Zoetermeerlijn en Zoetermeer, kijkt uit op de HSL, kassen, distributiecentra en windturbines. Een gebied met een onzekere toekomst richting zeer dichte verstedelijkingslocatie of agro-industriële hightech omgeving. Vrijwel niets herinnert hier nog aan vorige landschappen; het is een staalkaart van bewust planologisch beleid, grillige ruimtelijke dynamiek en geïmproviseerde beleidsreacties. Het gebied staat model voor één van de realiteiten van Zuid-Holland: een landschap dat in plaats van tot rust te komen misschien nog wel in een hogere versnelling gaat. Een cocktail van grote ontwikkelingen oefent enorme krachten op het Zuid-Hollandse landschap uit, en met name op gebieden als Lansingerland.

Tegelijk zijn er ook nog steeds zeer kwaliteitsvolle stukken landschap die hun eeuwenoude geschiedenis tonen; landschappelijke structuren die hardnekkig zichtbaar blijven, nieuw landschapsontwerp dat moedig zijn best doet om iets te worden. Ik zag ook regio's die deel zijn van Zuid-Holland en daarnaast een sterke autonome agenda volgen, van Goeree-Overflakkee tot de Alblasserwaard, zeker nu de gemeentegrenzen door herindeling beter samenvallen met de geografische begrenzing van eiland of waard. De grote opgaven met hun veranderkracht bieden kansen als zij

kritisch en met ontwerpkracht worden bestudeerd, maar zetten landschap ook serieus onder druk, juist op het niveau van thuis voelen en verbinding. Zuid-Holland is misschien wel de provincie waar dat het meest op het scherp van de snede moet worden uitgevochten. Verwijzend naar Bruno Latour's *Het Parlement van de Dingen**: wordt de stem van het landschap gehoord?

Aan de slag

Nu, januari 2021, is met *Regionale energiestrategieën en het Groene Hart*, een coproductie met de PARK's van Utrecht en Noord-Holland, een eerste advies al geleverd. Signalen over klimaatverandering zijn alarmerend, en het Klimaatakkoord roept ons op haast te maken met de omwenteling naar duurzame energie. Landschapsarchitecten, en een PARK als adviseur ruimtelijke kwaliteit, moeten in de hoogste versnelling om te zorgen dat bij deze reusachtige opgave het landschap in het oog gehouden wordt. Die noodzaak bij te blijven speelt niet alleen bij duurzame energie. De corona-epidemie manifesteert zich met onmiddellijke effecten op ruimte en landschap, en eist dat we letterlijk onze agenda's omgooien. In het algemeen, maar ook om te doorgronden wat de blijvende effecten zijn die om actie vragen. Wat betekent het bijvoorbeeld voor een andere acute opgave die politiek gezien veel gewicht heeft, namelijk het zo snel mogelijk bouwen van een groot aantal woningen? Ook daar moeten we de ontwikkelingen voor zijn, en in een groter landschappelijk kader plaatsen. En dan is er nog de landbouw. Tijdens mijn fietstocht trof ik op een stil weggetje nabij Oud Ade een spandoek in de weilanden met de boodschap *Schouten opzouten!* De Commissie Remkes bereikte met haar advies *Niet alles is mogelijk* in 2020 dat het thema stikstof het toch al pittige debat rond de toekomst van de landbouw nog eens flink aanwakkerde - met het Zuid-Hollandse Malieveld als strijdtoneel. Vanuit mijn eerdere lectoraat rond voedsel, landschap en landbouw voel ik de noodzaak dat er een doorbraak komt. Die gaat niet alleen over stikstof, maar betreft tevens urgent herstelwerk aan landschap, bodem, biodiversiteit, voedsel, en de transitie naar een nieuwe, gezonde agrarische economie. Het overwegende gevoel als nieuwe PARK is dan ook: Er is geen tijd te verliezen, aan de slag!

* <https://nexus-instituut.nl/review/het-parlement-van-de-dingen/>

Een stilliger rol

Te midden van deze hectiek moet de provincie zichzelf hervinden. In een tijd waar gemeentes piepen en kraken onder de last van een rugzak vol gedecentraliseerde taken en het Rijk weer een plek voor zich begint op te eisen op het podium van de ruimtelijke ordening, wordt er verwachtingsvol naar de provincie gekeken. Hoe gaat die haar rol invullen? De grote dijkversterkingsoperatie waar ik als landschapsarchitect bij H+N+S landschapsarchitecten in de jaren negentig bij betrokken was, en zeker ook het programma *Ruimte voor de Rivier*, zijn voor mij een sterk voorbeeld. Duidelijke keuzes op hogere schaalniveaus met voldoende handelingsvrijheid op lagere schaalniveaus zorgden in die programma's voor een gevarieerd, maar samenhangend geheel. De tijd is rijp voor een herwaardering van duidelijkheid op de grote schaal - zie de roep om een ministerie van Ruimte- terwijl tegelijk voldoende ervaring is opgedaan om initiatief van onderop daarmee te verbinden.

De provincie lijkt haar tussenpositie nu vooral faciliterend te zien. Ik vind dat zij een stilliger en sturender rol moet nemen. Dat zal zeker niet overal in dank worden afgenomen, maar tegelijk helderheid scheppen in de stapeling van complexe opgaven die in sommige gebieden aan de orde is.

Geen afvinklijstje

Wat betekent ruimtelijke kwaliteit dan, in dit tijdperk van grote opgaven, acute crises en herdefinitie van rollen? Zowel de klassieke uitleg (firmitas, venustas, utilitas) als de moderne uitleg (toekomstwaarde, belevingswaarde, gebruikswaarde) van dat begrip zijn, sinds het met de *Vierde Nota* zijn intrede deed in de ruimtelijke ordening, genoegzaam bekend. Mijn voortschrijdend inzicht is dat het spreken over ruimtelijke kwaliteit in die termen zowel goed als kwaad heeft gedaan. Het goede is, dat dergelijke woorden een vaste plek op de agenda verworven hebben, het slechte is dat ze kunnen verworden tot een afvinklijstje, toegelicht met veel holle frasen. Met mijn geschiedenis als vakjournalist en ontwerpcriticus kies ik voor scherpe bevraging, nieuwsgierigheid naar motieven, en gezond verstand. Een goed plan of een goed beleid heeft aandacht voor de geschiedenis en voor de context, gaat zorgvuldig om met dat wat geen stem heeft, is

transparant in wat het wil en hoe het dat wil bereiken, kiest helder en met overtuiging, en laat zien dat, zoals de Amerikaanse criticus Noel Carroll het terecht stelde: '[...] the means put in action were appropriate and effective'*.

Strategische ruimte, alledaagse werkelijkheid

Gedeputeerde Staten vroeg mij, als vierde PARK sinds 2009, om met een eigen agenda te komen. Ik vind het belangrijk het werk van mijn voorgangers voort te zetten, maar leg weer andere accenten. Ik positioneer mijn werk als PARK tussen twee polen; twee polen die onevenwichtig zijn. Aan de ene kant de urgente, grote opgaven die op tafel liggen, die de verandering van landschap alleen nog maar versnellen. Aan de andere kant, veel zwakker en meer impliciet, het verlangen je verbonden te voelen met de rijkdom van een plek, het nabije landschap of de regio, dat wat niet vanzelfsprekend een stem heeft.

Ik richt me in mijn werkplan op drie abstractieniveaus:

- De strategische ruimte waarin de provincie opereert, en haar rol opnieuw moet definiëren, gegeven Rijksbeleid, de (inter)nationale verhoudingen; de tijdsgeest en de grote opgaven die er zijn;
- De laag van gebieden en concepten voor gebieden, zoals het Landschapspark Zuidvleugel;
- De concrete acties die morgen kunnen beginnen; acties die het provinciehuis verbinden met de buitenwereld en vice versa, van bedrijf tot boer tot burger tot vereniging.

En ik zal werken aan deze vier grote thema's:

1. Naar een duurzaam landbouw- en voedselsysteem;
2. De zorgvuldige landing van de Regionale Energiestrategie;
3. De verdichting van de steden als landschapsopgave;
4. Thuis in het nabije landschap.

Er is ook een buitengewoon concrete actualiteit: De corona-pandemie. Dat is een bijzondere omstandigheid die hoe dan ook deze PARK-periode zal

kleuren. Daar wijd ik een vijfde programmapunt aan. Dat staat in zekere zin los van de thema's en abstractieniveaus en toch ook niet: juist voor landbouw en voedsel, duurzame energie, verdichting en het nabije landschap wil ik de effecten specificeren en hun ruimtelijke consequentie doorgronden.

Nabij Hoogmade, zicht oostwaarts vanaf de Aderweg, 28 augustus 2020. Vlakbij Leiden en de A4 een opmerkelijk leeg zicht over de veenweidepolders. De donkere luchten zijn reëel en symbolisch. De veenweidepolders staan in de aandacht vanwege het probleem van bodemdaling en de bijdrage daarvan aan de CO₂-uitstoot. Ook de rijkdom aan dieren en planten laat op veel plekken te wensen over. Veranderingen in het agrarisch gebruik zijn onvermijdelijk. Ondertussen is het maatschappelijk en politiek debat rond de landbouw enorm verhard. Dat heeft de afgelopen jaren daadkrachtig handelen moeilijk gemaakt. Daarbij gaat het debat te weinig over de rol van de consument, over gezond eten en over voedselprijzen.

Werkplan

1. Naar een duurzaam landbouw- en voedselsysteem

Het huidig voedselsysteem is niet houdbaar. Daarvan ben ik eens te meer overtuigd geraakt in mijn onderzoek als lector *Duurzame Voedselsystemen in Stedelijke Regio's* (Van Hall Larenstein Velp, 2016-2020). Met de nota Waardevol en Verbonden schetste het Rijk in 2017 een nieuw perspectief. De jaren daarna lieten zien dat de emoties hoog op kunnen lopen. Terwijl er een fel, soms vruchteloos debat plaatsvindt, is er in de praktijk een veelheid aan nieuwe initiatieven zichtbaar.

Zuid-Holland kent alle gezichten van de Nederlandse landbouw die het debat over voedsel en landbouw nu zo complex maken: grootschalige akkerbouw (waar een verduurzamingsperspectief naar bijvoorbeeld strokenteelt, precisielandbouw en technische innovatie nodig is); glastuinbouw (met de lastige taak om zich te verbinden met het stedelijke gebied dat steeds de naaste buur is); veehouderij in veenweidegebieden (met urgente opgaven rond bodemdaling, CO2 en stikstofuitstoot); de aangrenzende Noordzee (waar zeewierteelt als grootschalige nieuwe eiwitbron nieuwe kansen biedt); en een levendige nieuwe scene van stadslandbouw, voedselbos en korte ketens die inspireert tot een andere blik op voedselsystemen. Met bijvoorbeeld de notitie *Vitale Landbouw* en de *Innovatieagenda Duurzame Landbouw* zoekt de provincie een eigen positie, voortbouwend op de Rijksnota Waardevol en Verbonden. Met het NEXUS-onderzoek en de verkenning naar een integraal voedselbeleid kunnen volgende stappen gezet worden.

In Zuid-Holland is er een enorme druk op de ruimte vanuit wonen, bedrijvigheid, distributie en verkeer, en er is grote noodzaak de kwaliteit van landschap, groene buitenruimte, natuur en biodiversiteit te verbeteren. Op strategisch niveau is de vraag hoe dat zich verhoudt tot een samenhangend landbouw- en voedselsysteem. Is daar in de verre toekomst nog ruimte voor in Zuid-Holland? Ik wil bijdragen aan een heldere visie op de toekomst

van de landbouw en het voedselsysteem in Zuid-Holland, uitgaande van het idee van kringlooplandbouw. Dat verwijst ook naar de *Agrarische Kaart van Nederland* die de Commissie Remkes in 2020 voorstelde. Daarmee worden de gebieden die 'optimaal zijn voor een ecologisch efficiënte hoge productie' op de kaart gezet. Kijkend naar de verre toekomst van Zuid-Holland wordt met zo'n kaart de spanning tussen heldere condities voor landbouw, de druk van verstedelijking en een kader van ruimtelijke kwaliteit inzichtelijk gemaakt. Belangrijke vraagstukken rond klimaat, bodemdaling en biodiversiteit moeten daarmee geadresseerd worden. Cruciaal is, juist in dit steeds meer verdichtende stadslandschap, dat daarbij ook op allerlei manieren verbindingen met de consument worden gelegd; een consument, die in mijn ogen een actieve *food citizen** moet worden, bewuste en geïnformeerde beslissingen nemend rond voedsel, groen en gezondheid.

In de komende jaren zal ik ook deel uitmaken van het onderzoek *Transitie naar een Duurzaam Voedselsysteem*. Dat biedt kansen om een strategische kijk op de toekomst van landbouw en voedsel in Zuid-Holland, en deelvraagstukken daarbinnen, in een wisselwerking met onderzoek en onderwijs (ontwerpstudio's en afstudeeronderzoek) aan te pakken.

Juist omdat er al zo veel nieuwe initiatieven gaande zijn, is er een wisselwerking tussen gebieden en strategische visievorming: gebiedsvraagstukken volgen uit een strategische visie, en verkenningen op gebiedsniveau voeden zo'n visie. Ik ga bijvoorbeeld onderzoeken waar de belangen van Landschapspark Zuidvleugel, de nationale *Bossenstrategie* en de gecombineerde opgave van energie en bodemdaling samenvallen met landbouwkundige vernieuwing. Er is ook een wisselwerking die niet gebiedsgericht is, maar eerder thematisch. Ik wil verder komen met het veelbelovend onderzoek naar nieuwe agrarische benaderingen zoals agroforestry, waarbij kort gezegd landbouwgewassen, veehouderij en (vrucht)bomen gemengd worden. De snel ontwikkelende kennis en praktijk van agroforestry geeft alle aanleiding om te verkennen hoe voedselproductie in die vorm betekenis geeft aan een groene Deltametropool, kwaliteitsvolle groene buitenruimte schept, natuurwaarden vergroot en CO2-opslag realiseert.

* J.L. Wilkins, *Eating Right Here: Moving from Consumer to Food Citizen*. Agric Hum Values 2005 22

De complexiteit van het voedselsysteem vraagt, naast een heldere visie op het geheel, om aandacht voor *small wins*. Overal in het land zien we korte ketens opbloeien, en toch niet echt een stevig aandeel verkrijgen. Specifiek in Zuid-Holland is het idee van de Voedselfamilies een voorbeeld. Dat is een succesvol concept, maar mijn wens is dat van een ondernemersniveau naar een gebiedsniveau op te tillen. Juist in een zo sterk verdichtende provincie zijn korte ketens van groot belang voor de legitimiteit van landbouw als grondgebruiker, en om het landbouwareaal ook betekenisvol als buitenruimte te laten zijn.

Met mijn onderzoek als lector zijn we meerdere manieren op het spoor gekomen om die korte keten te versterken, op te schalen en toekomst te geven. Ik wil met ontwerpend onderzoek, in nauwe samenwerking met concrete initiatieven van boeren, burgers en organisaties in Zuid-Holland, laten zien hoe landschap verrijkt kan worden als die korte ketens goed werken, en welke investeringen in landschap dat op gang kunnen brengen. Een specifiek vraagstuk daarbij vormt agrarische bebouwing waarvan de functie vervalst, maar die wellicht juist in korte ketens een nieuwe rol kan vervullen.

Of het nu op strategisch vlak is, op gebiedsniveau of in de alledaagse werkelijkheid, er is steeds sprake van een evenwichtsoefening. Mijn lector-schap heeft me duidelijk gemaakt dat de vraagstukken rond voedsel en landbouw vragen om inspiratie en verkenning - we weten bijvoorbeeld nog totaal niet wat fors toenemende zeewierteelt en consumptie voor de Zuid-Hollandse havens zou kunnen betekenen, van voedselindustrie tot eetcultuur.

Tegelijkertijd is een enorme realiteitszin vereist. Die vraagt samenwerking met wat concrete mensen op concrete plekken doen, inlevingsvermogen in hun sociale en economische positie; kennis van regels, bedrijfsmodellen en grondprijzen; inzicht in hoe de voedselketen in elkaar zit; en een goed gevoel voor het bereiken van de consument. De projecten die ik wil ontwikkelen zullen pendelen tussen deze twee heel verschillende sferen. Het programmapunt Naar een duurzaam landbouw- en voedselsysteem is voor mij persoonlijk de grote uitdaging van de PARK-periode. Tegelijk is het

debat erover zo fel geworden, dat een PARK met een driejarig programma met gezonde pragmatiek moet kijken waar de openingen op het speelveld te vinden zijn. In het voorjaar van 2021 verken ik de kansen voor en de volgorde van de bovenstaande punten.

2. De zorgvuldige landing van de Regionale Energiestrategie

Zuid-Holland ziet een fikse opgave op zich af komen in het kader van het Klimaatakkoord. De Regionale Energiestrategieën leiden tot grote veranderingen in het landschap. In november 2020 is het advies *Regionale energiestrategieën en het Groene Hart* uitgebracht, een coproductie van de PARK's van Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland. Dat advies evalueert de samenhang en ruimtelijke kwaliteit in de RES 1.0. Daarbij stelden we als PARK's vast dat bij de verdere uitwerking van de RES-sen wezenlijk meer aandacht nodig is om plannen met kwaliteit te realiseren.

Om dat aan te moedigen zal ik als PARK voor de Zuid-Hollandse RES-sen het aspect ruimtelijke kwaliteit beter in beeld brengen. Zo mogelijk doe ik dat samen met mijn collega-PARK's en de Rijksadviseur voor heel Nederland. Daarmee zoek ik ook naar wegen om deze grote opgave publiek bespreekbaar te maken. Het is de bedoeling van het RES-proces om dit meer 'van onder op' te organiseren, dus is het des te belangrijker dat er ook een publiek debat over is, mede met het inzicht in waar deze opgave nu concreet, bijvoorbeeld met meer dan 200 meter hoge windturbines van de nieuwste generatie, toe kan leiden.

In het huidige coalitieakkoord spreekt Zuid-Holland zich ferm uit tegen 'wind op land', met name in het Groene Hart. De provincie heeft zich in de RES-regio's tot nog toe als partner opgesteld, en geen sturende rol op zich genomen gericht op samenhang en kwaliteit. Die terughoudendheid is gezien de politieke context begrijpelijk, maar ik zie hier een steviger rol voor de provincie weggelegd; de provincie moet positie kiezen, staan voor samenhang en aandacht voor landschap eisen. Ook het strategische vraagstuk moet op de agenda komen. Hoe zorgen we dat Zuid-Holland

Zicht op de Haringvlietdam richting Voorne-Putten, Goeree-Overflakkee, 23 oktober 2020. Windturbines op de grens van land en water. Opstellingen van windturbines en zonnepanelen roepen veel emoties op, maar zullen in aantal snel groeien. Het planproces om de opgave voor duurzame energie te laten landen loopt via regionale energiestrategieën. Het is van belang dat we snel meer bronnen van duurzame energie creëren, maar de impact op landschap is groot, en vraagt om meer aandacht dan er nu voor is.

met energiebesparing, zon en wind, en warmtebronnen zoals restwarmte of aquathermie naar rato bijdraagt aan het Klimaatakkoord? Ik wil onderzoeken hoe dat in samenhang met de hoofdstructuur van het energienetwerk, waar ook het Rijk in haar Programma Energiehoofdstructuur zorgen over heeft, en de hoofdlijnen van ruimtelijke ordening tot een aanvaardbaar landschap in een toch al overvol deel van Nederland leidt.

Op gebiedsniveau stapelen in Zuid-Holland de opgaven zich op. In sommige gebieden moet de stikstofopgave worden opgelost, en het vraagstuk van bodemdaling worden aangepakt. Dat vraagt om een nieuwe kijk op de landbouw in die gebieden. Tegelijk is een grote inhaalslag nodig op het vlak van biodiversiteit. De verdichtende stad zoekt buitenruimte. En dan moet er ook nog ruimte gevonden worden voor duurzame energie. Het Rijksbeleid dringt er via de Nationale Omgevingsvisie op aan om opgaves in samenhang te bezien, maar laat het initiatief bij de provincie. Om te beginnen moeten we voorkomen dat de opgaves elkaar tegenwerken, maar veel beter zou het zijn als ze elkaar helpen om tot een nieuw landschap met kwaliteit te komen. Als PARK wil ik, zoals ook aangekondigd in het Groene Hart-advies, een uitwerking voor minstens één gebied laten maken waar die stapeling van opgaven voluit speelt.

Met het onderzoeksproject *Landschap van de Energiebesparing* wil ik debat oproepen hoe Zuid-Holland er uit ziet als we wel aangenaam leven, maar veel minder energie verbruiken dan we nu doen. In de omwenteling naar duurzame energie wordt weliswaar energiebesparing van groot belang geacht, maar krijgt dat toch niet echt gestalte op landschapsniveau. Daar waar concrete plannen op tafel komen voor windturbines en zonnepaneelopstellingen is de weerstand vaak groot: dit willen we niet hier. Maar de omvang van de energie-opgave heeft alles te maken met een wijze van leven die we willen voortzetten. Het *Landschap van de Energiebesparing* is dus wellicht een feitelijk landschap, maar ook een verkenning die ons een spiegel moet voorhouden.

De Regionale Energiestrategieën omvatten nu vooral zoekgebieden, maar laten nog onbenoemd hoe duurzame energie concreet zal landen in

landschap. Ook al heeft dat in het beleid niet de eerste voorkeur, opstellingen in het landelijk gebied zullen er komen, en in niet geringe mate. Op typologisch niveau is wel nagedacht over de ruimtelijke aspecten van dit soort opstellingen, maar de concrete toepassing in landschap moet nog veel verder verkend worden. In samenwerking met andere PARK's wordt een verkenning van de inpassing in verschillende landschapstypen en in verschillende functiecombinaties gestart. Daarbij gaat het om de combinatie van landschapsontwerper, projectontwikkelaar en grondeigenaren, zodat er best practice ter beschikking komt.

3. De verdichting van de steden als landschapsopgave

De provincie Zuid-Holland is al dicht bebouwd maar moet nog vele woningen bijbouwen. Er circuleren meerdere getallen, maar om het tastbaar te maken: Het gaat om een stuk of 50 woningen per dag, iedere dag, de komende decennia. Met de *Verstedelijkingsalliantie* zou een belangrijk deel daarvan in bestaand stedelijk gebied, van Dordrecht tot Leiden, vooral gekoppeld aan openbaar vervoerslijnen, gerealiseerd worden. Ik steun de lijn van Zuid-Holland om die nieuwe woningvoorraad in de stad te realiseren. Dat betekent dat er in delen van bestaande steden een aanmerkelijke verdichting moet plaatsvinden. Op strategisch niveau stelt dat meerdere vragen. Uit landschapsoogpunt stel ik er twee centraal:

- *What's next?* De verdichting van de stad kent een grens; de druk op de Zuid-Hollandse woningmarkt lijkt onverminderd groot te blijven. Tegelijkertijd wordt op lange termijn, in het perspectief van een veranderend klimaat en zeespiegelrijzing, de bouwopgave steeds complexer. Hoe gaat de Deltametropool de tweede helft van deze eeuw in?
- In de benadering van de *Verstedelijkingsalliantie* staat de openbaar-vervoersas Rotterdam-Leiden, 'de oude lijn', centraal. Er is opvallend weinig aandacht voor (letterlijk) de dwarsverbanden met het Landschapspark Zuidvleugel en de Nationale Parken *Hollandse Delta* en *Hollandse Duinen*. Die aandacht moet er wel gaan komen.

IJsseldijk, Krimpen aan den IJssel, 24 augustus 2020. De Algerbrug is een cruciale verbinding tussen Rotterdam of Capelle aan den IJssel en de Krimpenerwaard. Juist omdat de stedelijke band van Dordrecht-Rotterdam-Den Haag-Leiden nog veel verder zal verdichten zijn deze schakels naar buiten van groot belang. De Algerbrug is dan zowel een vitale verbinding voor de auto, alsook een noodzakelijke schakel voor langzaam verkeer. In feite ben je in ruim een half uur van het Rotterdamse stadhuis in de Krimpenerwaard, met zijn open zichten en de informele dijkclinten die hun eigen charme hebben.

Ik zie voor de provincie vanuit kwaliteitsoogpunt drie taken. Ik zal met die ogen kijken naar de verstedelijkingsstrategie die de provincie momenteel opstelt. Ten eerste moet ze bevorderen dat de verdichtingslocaties nieuwe stadslandschappen worden die klimaatadaptief, aantrekkelijk voor plant en dier, energetisch slim, multifunctioneel, gelaagd en ruimtelijk aangenaam zijn. Ten tweede kan de provincie zorgen voor aantrekkelijke, veilige, landschappelijk interessante verbindingen naar buiten. En ten derde draagt zij zorg voor verwelkomende, ruime gebieden buiten de stad, en mooie routenetwerken tussen die gebieden. Ik voorzie een vergelijkende studie naar de kwaliteit van het landschap in de verdichtingslocaties van de verstedelijkingsalliantie en een (internationaal) ontwerpatelier dat met suggesties komt om de lat nog hoger te leggen.

Het Landschapspark Zuidvleugel, letterlijk op de kaart gezet door de vorige PARK Harm Veenenbosch, wordt nu voorzichtig omarmd als sturend concept voor de groene buitenruimte van de zuidvleugel. Dat verdient verdere uitwerking. Ik zie een opgave op de kaart en in realiteit. Het is nog niet helder genoeg hoe de verschillende onderdelen van het Landschapspark samenhangen, onderling en met het stedelijk gebied, en dan met name ook met de te verdichten gebieden. Nu en in de toekomst. De provincie kan door gebiedsuitwerkingen aan te sturen en door (letterlijk) verbindingen tot stand te brengen, een belangrijk aandeel nemen in hoe deze propositie zich in de werkelijkheid ontwikkelt.

De *Nationale Bossenstrategie* stuurt aan op 30.000 hectare nieuw bos; er is dus alle reden ook in Zuid-Holland te kijken hoe één of meerdere bossen van formaat kunnen worden ontworpen, in samenhang met het landschapspark en de verdichtingsopgave. Op concreet niveau gaat het ook om de vele lastige infrastructuurbarrières: Ik wil in een ontwerpatelier onderzoeken hoe die van hindernis tot hoogtepunt worden.

4. Thuis in het nabije landschap

Zuid-Holland, met name het verstedelijkte deel van de provincie, is zo snel veranderd en zal zo snel veranderen, dat begrippen als geborgenheid, thuis voelen, trots, 'Zuid-Hollander zijn', onder druk staan. De provincie moet

verantwoording nemen om de zeer waardevolle landschappen van eeuwen oud die Zuid-Holland nog heeft, daadkrachtig te beschermen, liefst zonder deze compleet op slot te zetten. Een moeilijke evenwichtsoefening - te veel op slot zetten is een even groot verwijt als te veel toelaten. In sommige gebieden stapelen de opgaven zich zo op, dat de facto compleet nieuwe landschappen ontstaan. Die vragen om goed ontwerp, waarin ook een gevoel van geborgenheid gerealiseerd wordt. En hoe opereert de provincie in dat moeilijke tussengebied dat niet valt onder duurzame bescherming, waar voortdurend geknabbeld wordt aan bestaande kwaliteiten en waar geen duidelijk beeld is van een nieuwe, omvattende kwaliteit? Ik wil onderzoeken of het ruimtelijk-kwaliteitsbeleid, dat met de nieuwe Omgevingswet al volop in beweging is, hier adequaat in voorziet.

De aandacht gaat in Zuid-Holland maar al te makkelijk naar het dicht verstedelijkte gebied en het Groene Hart. Tijdens mijn fietstocht nam ik waar hoe op de eilanden en in de waarden eigenstandige opgaven spelen; waar 'thuis in nabij landschap' een andere betekenis heeft. Juist hier zijn de gemeentelijke herindelingen van de afgelopen jaren betekenisvol: de bestuurlijke organisatie zit nu dicht bij de landschappelijke organisatie. Ik zal graag Goeree-Overflakkee, Hoekse Waard, Voorne-Putten, Eiland van Dordt, Alblasserwaard en Krimpenerwaard bijstaan in het herdefiniëren van hun rol in het Zuid-Hollands toneel.

In het Landschapspark Zuidvleugel verbindt het concrete verlangen naar thuis voelen en geborgenheid zich met bos- en bomenbeleid, natuurbeleid voor de gebieden buiten het Natuurnetwerk Nederland, en de grote recreatiebehoefte vanuit de stad, binnen een kader van ruimtelijke kwaliteit. Hoe kan dat er op gebiedsniveau uitzien, bijvoorbeeld in de complexe schakel tussen Rottmeren en Bentwoud? Uitwerkingen voor dit soort deelgebieden zijn gaande. Als PARK wil ik, al was het maar voor de goede discussie, de grenzen van die uitwerkingen letterlijk en figuurlijk oprekken. Ik zal me ook opstellen als hoeder van de relatie tot het grote geheel: hoe wordt het Landschapspark sterker van deze deeluitwerkingen, en hoe wordt daarmee 'trots op' en 'thuis voelen in' gevoed?

Fietspad tussen Hekendorp en Haastrecht langs Hollandse IJssel, 12 oktober 2020. Vrijstaande, karaktervolle boom op onverwachte plek aan de Hollandse IJssel. Ik zou wensen dat Zuid-Holland meer van deze bomen had die op eigen tempo heel groot kunnen worden. Een bankje op maat rond de boomstam markeert deze boom als plek. Stel dat je *nu* bomen zou aanplanten die als individu uit moeten kunnen groeien en het stadium van oude boom bereiken, waar zijn dan geschikte plekken? Een belangrijke maar niet eens gemakkelijke zoektocht.

Fietsend door Zuid-Holland zag ik nieuwe landschappen die me, terwijl dat in deze snel veranderende en volle provincie niet makkelijk is, toch blij maakten. De provincie Gelderland stelde 15 jaar terug de Gelderse prijs voor ruimtelijke kwaliteit in. Eens per twee jaar worden daarmee afgeronde projecten met kwaliteit in het zonnetje gezet. Los van of een prijs de beste manier is om dat te doen, wordt bereikt dat een gesprek over ruimtelijke kwaliteit wordt gevoerd tussen burgers, initiatiefnemers, opdrachtgevers, ontwerpers, ambtenaren, bestuurders. Met eenzelfde doel ben ik het project *Groene Winnaars* gestart om deze 'blij makende' landschappen in het zonnetje te zetten. Daarmee wordt ontworpen groen landschap getoond dat nu een brede waaier aan kwaliteiten heeft, en waar we ons aan kunnen hechten. De boodschap is dat we kwalitatief goed nieuw landschap kunnen maken, en verbinden met de grote opgaves waar de stad voor staat. Maar het project zoekt vooral ook verbinding met bewoners; hoe lezen, gebruiken en waarderen zij deze nieuwe landschappen?

Nationaal en provinciaal wordt veel aandacht besteed aan 'bos- en bomen-beleid'. De zwakke kant in dat beleid is, dat het gaat over grote aantallen bomen en hectares bos, terwijl er te weinig geld of macht is om dat waar te maken. De individuele boom heeft in dat beleid een te marginale plaats. Er zijn in de afgelopen decennia talloze markante bomen gesneuveld. Zeker in Zuid-Holland missen we stoere bomen die in hun eentje landschap identiteit geven, schuilplaats bieden, verhalen binden. Ik wil in de komende drie jaar 100 vrijstaande bomen laten planten in het Zuid-Hollandse landschap met als voorwaarde dat ze een redelijke kans hebben om minstens 100 jaar te halen. Honderd bomen is een schijntje van wat we nodig hebben, maar met die eis dat ze ook echt reusachtig moeten kunnen worden, wordt het toch een uitdagende exercitie om dat voor 2023 te realiseren.

5. Atelier C

Hoe je het ook wendt of keert, de jaren van deze PARK-periode (2020-2023) zullen gekleurd worden door de corona-pandemie. De verleiding is groot van wensbeelden voorspellingen te maken en daarmee idealistische post-corona werelden uit te tekenen. Er verschijnen dan ook tal van arti-

kelen, oproepen en evenementen met als onderwerp hoe we de wereld na corona anders gaan inrichten. De realiteit heeft ons echter de afgelopen maanden voortdurend ingehaald.

Met *Atelier C* wil ik in het kalenderjaar 2021 -waarvan we nu nog niet weten of het het tweede jaar wordt of the year after- monitoren wat er nu feitelijk gebeurt, en ruimtelijke verkenningen doen naar de blijvende effecten van deze pandemie. We zien nieuwe fenomenen, bestaande trends worden versterkt, of juist omgebogen. Denk aan het het thuis bestellen dat een enorme vlucht nam, en de invloed daarvan op distributie, transport en winkelstraten. Of aan de nieuwe betekenissen die openbare groene ruimte kreeg de afgelopen maanden. Mobiliteit, thuiswerk, gebruik van buitenruimte, logistiek en distributie, gezondheid en voedsel – het zijn allemaal terreinen waar de pandemie tijdelijk of langdurig invloed op zou kunnen hebben. Ik wil me daarbij richten op de relatief nabije tijdshorizon van 2022-2027. Dat is het tijdvak waarin we zullen gaan zien welke effecten van corona een langer durende of blijvende invloed hebben, en mogelijk actie van de provincie eisen. Dit project sluit aan bij de scenario- en impact-verkenning die de provincie zelf deed in 2020, en snijdt dwars door de overige projecten van dit werkplan heen: het stelt concrete vragen aan de rol die de provincie in wil nemen; het beïnvloedt het denken over verstedelijking, voedsel, groene ruimte, en energie.

Terbregge, voetgangersbrug over de Rotte, 23 augustus 2020. Op de plek waar de nieuwe A20 met een tunnelbak de Rotte zal kruisen, vlakbij het voormalige atelier van schilder Hendrik Chabot. De Rotte is als flaneerroute aantrekkelijk op zichzelf, en één van die belangrijke schakels tussen de verdichtende stad en het buitengebied. Als onderdeel van het Landschapspark Zuidvleugel is deze zwaar belaste recreatieroute een vraagstuk op zich. De corona-pandemie heeft scherp zichtbaar gemaakt hoe belangrijk deze gebieden en routes zijn. Allerlei groepen hebben de mogelijkheden van dergelijke groene buitenruimte nieuw ontdekt. In de wereld na corona, of in een wereld waarin we leven met corona, zal mogelijk de betekenis van goed bereikbare groene buitenruimte nog veel groter zijn dan we eerder dachten.

Op weg naar 2023

Het provinciaal adviseurschap is een deeltijdfunctie voor drie jaar. De PARK heeft een onafhankelijke rol, en adviseert Gedeputeerde Staten gevraagd en ongevraagd. Met dit werkplan leg ik mijn agenda voor dat ongevraagde advies neer.

De fietstocht waarmee ik mijn PARKschap begon is tevens een metafoor voor dit werkplan: de hoofdkoers is uitgezet, maar bij grote tegenwind of wegopbrekingen wordt de route afgesneden en als het even kan wordt bij een onverwacht mooie afslag de route verlegd.

Ik wil ook letterlijk blijven fietsen. Dat is een informele manier om steeds weer in gesprek de agenda voor Zuid-Holland te actualiseren, en de rol van PARK ook buiten het provinciehuis te vervullen. Ruimtelijke kwaliteit verbond ik aan mijn achtergrond als vakjournalist; ik zie de continue fietstocht als een vorm van observatie, afwegen, conclusies trekken, 'het landschap een stem geven'. In dat licht zet ik ook een essayreeks op, waarin ik zelf zal reflecteren op wat ik aantref, en anderen uitnodig dat eveneens te doen.

Het eindpunt van deze letterlijke en figuurlijke tocht is een groot event in 2023. Gezien de grote opgaven die er spelen, vind ik het passend dat Zuid-Holland gastheer is voor de volgende *Landschapstriënnale**. Dat is een goede gelegenheid om de balans op te maken: waar brengen al deze veranderingen ons in 2040, 2050, 2060, en is dat waar we willen uitkomen?

* De vijfde editie van de Landschapstriënnale vindt plaats in april 2021 in Van Gogh Nationaal Park, Noord-Brabant onder het motto *High Green – Innovating the Landscape*.

Tiendweg, Haastrecht, 12 oktober 2020. Foto Madeleine Sars

Noël van Dooren

Geboren in 1967 in Ewijk, opgegroeid in Amersfoort, en in 1991 in Wageningen afgestudeerd. Als landschapsarchitect specialiseerde ik me in waterzaken: dijkversterking, regenwateropvang, rivierverruiming, van strategie tot uitvoering, in dienst van H+N+S Landschapsarchitecten en als zelfstandige. Ik ben ook schrijver, docent en onderzoeker. Ik schreef vele jaren voor *Blauwe Kamer*, vooral als criticus, promoveerde op het onderzoek *Drawing Time* in 1997 aan de Universiteit van Amsterdam en was hoofd Landschapsarchitectuur aan de Academie van Bouwkunst Amsterdam. De laatste jaren concentreerde ik me op landbouw, voedsel en landschap als lector aan Van Hall Larenstein Velp.

Werk en privé vermengen zich bij mij, bijvoorbeeld in de vorm van terreinbeheer van een voormalige boerderij, en in het werk aan een grote volkstuin. Daarnaast ben ik gedreven musicus, bakker van zuurdesembrood en experimenteer ik graag met teken- en druktechnieken. Tijdens mijn stage bij de Rijksplanologische Dienst woonde ik een half jaar in Delft; nu woon ik in Utrecht. Aangezien mijn grootouders een melkveebedrijf nabij Leiden hadden, bracht ik vele vakanties in de Zuid-Hollandse veenweidegebieden door.

Naast mijn functie als PARK maak ik vanuit Aeres Hogeschool Almere deel uit van het NWO-onderzoek *Transitie naar een Duurzaam Voedselsysteem* (2021-2024). Daarnaast ben ik zelfstandig adviseur. In die rol breng ik, namens Het Nieuwe Instituut, in 2021 advies uit aan de minister van OCW met als doel de archivering van tuin- en landschapsarchitectuur te professionaliseren. Ik zal dus als PARK zeker ook aandacht besteden aan hoe de provincie specifiek landschapsarchitectonisch materiaal archiveert en bewaart voor de toekomst.

Als PARK breng ik een groot netwerk mee dat ik graag zal inzetten. Dat geldt in het bijzonder onderwijs, zoals de Academie van Bouwkunst, TU Delft, InHolland, Aeres en in het nabije buitenland Gent en Hamburg. Ook zal ik graag mee blijven werken aan het *Young Innovators* programma van het College van Rijksadviseurs. Dat vergroot de slagkracht, en ik hecht aan de inbreng van jonge professionals.

Gesprekspartners verkennende fietstocht:

Riek Bakker, landschapsarchitect/stedenbouwkundige, bewoner (230820 Berkenwoude)
Machiel Dorst, TU Delft, bewoner (230820 Goidschalxoord)
Jan Verhage, Rabobank (240820 Middelharnis)
Ruut Reutelingsperger, Observatorium (240820 Terbregge)
Joost Schrijnen, adviseur ruimtelijke ontwikkeling (250820 Kralingse Plas)
Tako Postma, stadsbouwmeester Delft (250820 Delft)
Michiel Houtzagers, directeur Zuid-Hollands Landschap (260820 Delft)
Aukje Bolle, directeur Kunstgebouw Zuid-Holland (260820 Kasteel Duivenvoorde)
Teunis Slob, veehouder De Drie Wedden / wethouder Molenlanden (270820 Noordeloos)
Ellen Kelder, programmamanager water gemeente Dordrecht (270820 Schiedam)
Koen Marijt, historicus, adviseur ontplofbare oorlogsresten ICDS (280820 Noordwijk)
David van Zelm van Eldik, Ons Landschap, Ministerie van BZK (280820 Kagerplas)

Raad van Advies:

Harma Horlings, landschapsarchitect, Staatsbosbeheer
David van Zelm van Eldik, landschapsarchitect, Ons Landschap, Ministerie van BZK
Aukje Bolle, directeur Kunstgebouw Zuid-Holland

Met dank aan:

Provincie Zuid-Holland:
Joke Schalk
Isolde Somsen
Helene Maagdenberg
Edward Sterenborg

Tanny Dobbelaar (redactie)
Madeleine Sars (profielfoto)

Utrecht / Den Haag januari 2021